

12.019

5 5

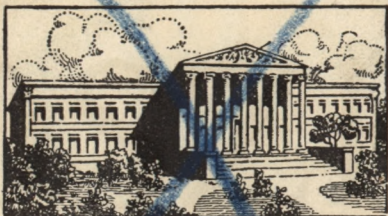

Dante

ista: Giosuè Carducci

KULTURA KÖNYVTÁR

MAGYAR NEMZETI MUZEUM
ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁRA

OLVASÓTERMI KÉZIKÖNYVTÁR

017365

KIKÖLCSÖNÖZNI NEM SZABAD

KÖNYVTÁR

KULTURÁ KÖNYVTÁR
SZERKESZTI LACZKÓ GÉZA

5

D A N T E

GIOSUÈ CARDUCCI
DANTE

NÉGY KÉPPEL

FORDITOTTA
ELEK ARTÚR

BUDAPEST

A KULTURA KÖNYVKIADÓ ÉS NYOMDA R. T. KIADÁSA

~~lanc.~~
~~278.~~

A borítékát
Szántó Lajos rajzolta.

1201915

M. N. MUZEUM KÖNYVTÁRA
I. Nyomt. Növedéknapló
192 2. év. 280. sz.

A bizánci levegőjű, csöndes, kihalt Ravenna uccáin, halottas szellőjű, bágyadt sugarú őszi napon egy hajlott vállú férfi járkált a magányt keresve. Szikár fején homlok-pántos, hátára hajló hosszú csúcsú, fül-ellenzós puha kettős füveg ; közepesnél nem magasabb termetén — gondban, tudományban, epedésben, költésben, vándorlásban sovánnyá aszott termetén — tisztos, folttalan, gyűretlen, bokáig érő bő, redős köntös csattogott komoly lépteire a hűvössé borzadó szélben.

A nemrég befejezett nagy mű utolsó sora

L'amor che muove il sole e l'altre stelle

elkergethetetlenül vissza-visszazengett fülébe, mint nagy erőfeszítés utolsó szívdobbanásai.

Mily jó, hogy végére ért: visszas, zavaros, küzdelmes bolyongása az Isten révében megnyugvássá csendesült! Mily gyötrő, hogy befejezte: nincs már többé miért élnie. Válni kell, válni a színek, vonalak mozgalmas világától, a vulgaris eloquentia zengésének földi zenéjétől, a vendégszerető Guido Novellótól, fiaitól, Jacopotól és Pietrotól, leányától, Antoniától, aki kérésére, ha majd kolostorba vonul, Beatricénak fogja neveztetni magát, a hálátlan Firenzétől, amelyet nem lát már meg újra soha. . .

Egy szélroham arcába vágott. Megremegett.

— Átfáztam . . . Veneziában . . . nyirkos betegséget ugatott tüdőmbe a lagunák fölött vonító vihar . . . : a Halál . . .

Hosszúkás arcára, kemény sas-orrára, hatalmas csontú állkapcájára viasz-sápadtság ült hirtelen; az alsó fölött ereszként kiálló felső ajka elvértelenedett; komoly ámulatban izzó két nagy szemét ború homályozta el.

De aztán szelíden, büszkén elmosolyodott:

— Ne félj, Durante, Alighiero fia, csak tested borzadt meg az elmulástól, lelked repesve repes feléje, öreg Durante, akit barátaid vonzalma Danténak becéz, mit vesztesz életedet vesztvén? Valamit, amiből semmi sem tiéd,

azt az egyet kivéve, ami aztán is birtokod marad: a lelked. Add a kezed, remegő testem, Vergiliuszod leszek, vezetlek, emlékezem, hogy nézz, láss és megnyugodj.

... Tompa elerőtlenedéssel haldoklik őszbe a Mi Urunk Jézus Krisztus születése után való 1321. esztendő. Ötvenhat évvel ezelőtt a hálátlan, édes Firenzében, a durva etruszk vérrel kevert római városban egy szürke kis törvénybújó embernek fia született. Május volt s a csecsemő első lélegzetével dús illatot, harmóniát, epedést, szerelmet szívott magába. Az illat szétömlött benne, szívét Paradicsommá emelve, az epedés pokol-kínjain, a szerelem purgatóriumán keresztül zengve vitte a paraszti nyelv salakjából kifejtett harmónia mind maig. Ez volt az élete s nem az, hogy előbb anyjának, a „boldog méhű“ Donna Bellának s később a Filozófiának dús emlejéből szívott magába erőt... A tiszta szellem mily förtelmes fertőbe süllyed, ha nem tudja megfojtani a kék-vágy párducát: lásd, mivé lett tudós tanítója, Brunetto Latini, a nagy bűnöző, ki megszerezte A kincsek könyvé-t, de lelke kincsét narcisszuszi mocsokba verte!... Aztán sok évig nem történt semmi, vagy már előbb volt, ki tudja? amikor egy rózsaszínnel küzdő lilás este hirtelen ...

Miért remeg a kezed, eltörődött testem? Mi hajszolja megsűrűsödött véred szívedből ujjaidba? Te is emlékezel?... egy rózsaszínt fojtogató lila estén megláttad, megláttuk, ó, csak én láttam meg igazán Beatricét. Háromszor is megfutottuk aztán a lelkek túlsó hármas házját a mostani ravennai békéig... epedve, lelkesülve, gyötrődve... harmóniát keresve...

A San Orso kupolájáról hűs szél-lepel zuhant alá s a szelíd léptű öreg megingott.

— A szerelem verset rovó tollat adott kezembe s baráti szem csüngött a dolce stil nuovo zengésén: szeráfi lelkű Giotto, Guido Cavalcanti, legelső barátom, a hű Cino da Pistoja s a léha Forese Donati... S hogy elnyomta később ezt az édes harmóniát a guelf-ghibellin zakata!... Igen! 1289 nyarán kardot nyomott kezedbe a guelf-buzgású vér s Arezzo népét kaszaboltuk, leverjük Pisát Capronánál. A rákövetkező nyáron halt meg Beatrice...

Az öreg felnézett a vén bazilikára s így gondolkozott tovább:

— Sötét dóm az Emlékezés, amelynek kapujára föl kellene vésni: „per me si va nella città dolente“ — s

mégis úgy érezte, hogy nem fáj az emlékezés, nem is vidít, az élet és halál határmesgyéjét járóban már csak a hideg csillogású, harmóniában zengő gondolat él.

Összerántotta szemöldökét, széles vágású szemét meszszenézővé húzta kicsinyre:

— A sírás után jött a kétségbeesés, amely megint a Duhaj Örömmek nyitott ajtót, Forese Donati vezette karonfogva . . . jöttek a fehér testü firenzei nők, a habzó serleg s fenekén a csömör . . . a szégyen . . . az assisibéli szent Ferenc harmadik rendje, a tisztulás . . . a megnyugvás.

A nép a nemesek fölé kerekedik. 1293-ban mindenkinek be kell iratkozni a hét céh valamelyikébe. Én az orvosokéba léptem, mert ott voltak a festők is, az édes freskói színeit kevergető Giottóm . . . Jöttek a közügyek, politika, tevékenység, zajongó szónokolás . . . S elvettem Gemma Donatit, félszázada annak . . . Boldog voltam? Nem! Boldogtalan? Nem! Férfi voltam és apa lettem. Új életbe estem, újabb után esengtem s megírtam régebbi életemet és Vita Nuová-nak neveztem.

A firenzei guelfek megkeveredtek. Újításokért hahó-zott felük, köztük én is, a fehérek; a túlzó feketék meg

vadpártnak, ghibellineknek csúfoltak, bélyegeztek. Miért fehér? s miért fekete? A császár hatalmától féltettem a lelket, s a pápa világivá ferdült hatalmában a lélek vesztését láttam.

1300 Szent Iván hava tizenötödikétől Kisasszony havának közepéig mint a hat prior egyike vittem Firenze kormányát. Aztán követségbe küldtek Bonifác pápához. Közben Toscana békítője, a kis francia Valois fegyverrel a feketéket nyomta urakul Firenze fölé s hogy Durante Allighierit eltaposhassák, azt kellett kieszelniök, hogy sikkasztott, zsarolt, megvesztegettette magát.

Száműztek! Igen!

Igen! Én megpróbáltam a száműzött többi fehérrel együtt küzdeni a hataloméért s hatalmunkban Firenze üdvéért, de megundorodtam a csürhétől s magam lettem a pártom.

S a vándorbot a kísérom . . . Verona udvara . . . Padova . . . a bolognai egyetem árnyéka . . . Irom a Szereztelvendégség-et, a Köznyelvi Ékesszólás-t . . . Lunigiana-ban Malaspina ügyvivője . . . Casentino . . . Forli . . . majd újra Lunigiana . . .

Az öreg megállt, visszatekintett a campanilére s

lassan indulva menésnek, lépte, emlékezete egyként tétovázott :

— Hogy is volt? . . . aztán? . . . mindegy! . . . Utóbb, igen, 1309 elején Párizsban ültem a Filozófia — hideg Omphale — kiábrándítóan pergő rokkája mellett. . . De VII. Henrik, a pápaság s a francia király zsarnok és igaztalan hatalmának jövendő ostora átkelt az Alpokon. . . 1313 ősze Milano: köszöntöm a római császárt. . . Mennyi ujjongás, remény, a hazatérés int a távolból! Levél, mennyi levél Itália uralkodóinak, szenátorainak: — Engedelmes alázattal hódoljatok meg a császár előtt! . . . Kidolgozom a Monarchia-t, latinul, hogy egész Európának szóljon. . . a világbéke diadal-szekerének nyomán fogok visszatérni Firenzébe. . . és aztán Casentinoba mentem. . . mit hallok? Firenze ellenáll? . . . Az Arno forrásaitól vág át korholó szavam a megtévedt városba. . . És Firenze felelt: az általános kegyelemből kizárta Durante Allighierit! . . . A császárhoz fordulok: Firenze a kígyófészek, ellene menjen, csak ellene. De Henriknek fontosabb a római koronázás. Visszaúton ostromolja meg csak Firenzét. . . hiába! . . . S 1313-ban meghal — az ügyetlen.

Az öreg sétája már lázas sietés.

— Vége! Ekkor láttam, hogy vége... Másfelé kell fordulnom. Vissza is, előre is egyszerre! A régi gondolat szikrája magas lángra lobbant s hozzákezdtem a Commedia-hoz...

Megszédült. Meg kellett egy percre állnia.

— Aztán a Gubbio melletti kis kolostor csöndje... majd Lucca, ahol Firenze ellen élesítette kardjait Ugucione serege... Firenzét megveri... elűznek Luccából... újra Bologna... és Ravenna...

Az öreg körültekintett.

Egy sötét kapu-mélyedésből fia, Jacopo lépett eléje:

— Hol jár ily későn, édes jó apám?

— Velencéből jövök, ahol Guido Novello követe voltam a béke dolgában — s lázas, nehéz lehellet vágott a fia arcába.

Jacopo megfogta apja kezét — mily forró! — átka-rolta — hogy remeg! — s betámogatta a házba.

Másnap, Szent Mihály havának tizennegyedik napján jelentették Guido Novello da Polentának, a bizánci levegőjű, csöndes, kihalt Ravenna urának, hogy Dante az éjjel elhalálozott.

LACZKÓ GÉZA

D A N T E

A SZIKLAFOKRÓL, melyen néhány a föld színével egyenlő falmaradvány emlékeztet arra, hogy valaha Canossa volt, arról a fehér, kopár, magános sziklafokról, amelyet sem erdők árnyéka, se madarak dala, se lefutó vizeknek locsogása meg nem vidámit, aki erdőn, völgyön körbe hordja tekintetét, egyik felől mint az Appennino őrszemét Bismantua sziklaszálát pillantja meg, amelyet Dante megmászott; előtte, a vidám Emilia tartományban, az Enza és a Parma vize között Selvapiana magánossága, ahol Petrarca legszebb dalai zendültek föl; másik felé, távolabb, Reggio városa, Ariostónak ifjúkorában vidám tanyája és lejjebb, a Po felé Guastalla, amelynek fejedelmei vendéglátásukkal vigasztalói voltak szomorúságában Tassó-

nak. És az ember elgondolja, hogy nem a végzet akarata nélkül verődnek össze Itália költői dicsőségének ezek az emlékei a sziklafok körül és a síkon, melyen mint végzetes dráma fejlett ki az egyház és a császárság közt való visszavonás, a visszavonás, amiből a városok szabadságával Itália népének ereje kelt ki, melynek színe-virága a művészet és a költészet volt. Jó két évszázadon át küzdött az a nép létéért és az államért, minekelőtte megszületett az a férfi, ki hangjává és zászlajává volt válandó az idők járásában, ki a gondolat legmagasabb csúcsaira volt emelendő az olasz nyelvet és olasz dicsőséggel megítatandó a legtartósabb és legmaradandóbb világot, a lelkek világát. A pápaság és a császárság és viszálykodásuk és hatalmuk letűnt, amikor Dante megszületett; Dante, aki el nem múlik.

* * *

AMA két nagy intézmény a tizenharmadik század végefelé oly módon hanyatlott el, vagy alakult át, hogy különböző lett attól, aminek a középkor volt a formája; ennek a kornak pedig alkonyodott.

Mikor Dante megszületett, a császárságnak már összeomlott az erkölcsi hatalma, amely keresztényi diktatúrájának idealitásában volt; politikai hatalma is összeomlott a hűbéri császársággal. Az interregnum után a két Habsburgnak föllépése olyan igazán szinpadias volt, hogy harmadik Miklós pápa a császárságnak egymás közt négy országra való fölosztását indítványozhatta első Rudolfnak. Az Anjou-háznak Itáliában való túlsúlya árnyékba borította a pápaságot. Hasztalan mutatkozott csá-

szári díszben a városban és a világ előtt nyolcadik Bonifác pápa, ama kor politikai tekintetben nagy pápáinak utolsója és hordatta maga előtt a kardot, a jogart, az almát. Szép Fülöp, ki azonközben lett királya Franciaországnak, hogy ennek lovagkori fölénye veszendőben volt, a hűbéri szokások helyébe a királyi törvényt tette, a lovagokat a jogászokkal helyettesítette és megsemmisítette a templáriusokat. Fülöp, a Dante gyűlölte és megvetette király, az anagni-i arculcsapással vetett véget a pápaság megújhodott büszkeségének és a pápa, mint pórázra vett eb kullogott mögötte az avignoni szolgaságba. Így tehát a pápaságot és a császárságot legyűrték és megverték a monarchiák, melyek a hűbériséggel és lovagisággal szakítván, a dinasztiai és közigazgatási kényurság felé tartottak.

A császárság és a pápaság elhanyaglásával és átváltozásával azután a költészet, a műveltség, a civilizáció, mely azoktól kapta szellemét és

alakját, nem csupán elváltozott, hanem megfoghatkozott és sorvadásnak indult. A provençal költészet, melyben az albigensek elleni keresztes-hadjáratok öldöklései és máglyái között már eldurvult lovagkor legderűsebb műveltsége vált tette, húsz évvel Dante születése előtt elmenekült szülőfészkéből. Anjou Károlynak, az új grófnak komor színe elől és szerte Itáliában bujdosik: hangja csak azért jön meg, hogy megsirassa a régi nemzedék halott urait és szemrehányással árassza el az új urakat. Kilencedik Lajossal, a szent királlyal, ki öt évvel Dante születése után a keresztesek sátra alatt halt meg Karthágó romjai között, Franciaországban véget ért az eredeti és igazi lovagi hősköltemény: a zordon frank chanson de geste-ek alig hogy életüket tengették röhögő paródiáikkal szemközt, mignem azután az irodalmi próza travesztiája megölte őket; a kelta kalandos regények is megsápadtak a laik-ban. A Roman de la Rose következett, melynek első része, hol a lo-

vagság gálánskodásban, ez meg az allegóriákkal felcifrázásban sorvadt el, költőjének, Guillaume de Lorrisnak halálával, félbeszakadt, öt évvel annakeselőtte, hogy Dante megszületett; a második részt, mely gunyosan fordul ellene mindennek, amit a középkor leginkább tisztelt, a papoknak, az uraknak és a királynak, s a nő tiszteletét a triviális testiséggel zárja le, Jean de Meung 1305 előtt fejezte be, mikorában Dante a *Commedia* tervét érlelgette. És miközben a rendkívüli gyermek még bölcsejében ringott, az utolsó Hohenstaufennek Nápoly terén szétömlött vérével Thüringia és Svábhon erdeiben elvirágzott a minnesängerek tavasza is, elhallgattak a Nibelungokról és Gudrunról szóló énekek és szétfeszült a titokzatos homályban Parcival és Titurel igézete. És valamint a lovagiság epikai és lyrai termelése véget ért, azonképp már legérettebb gyümölcsseit termette volt meg a papság tanítása is. 1264-ben, egy évvel Dante születése előtt, halt

meg Vincent de Beauvais, a *Speculum maius* szerzője, azé a munkáé, mely utolsó és legnagyobb kísérlete volt a középkor tudományának, hogy sokféle elágazódásukban egybefogja az emberi ismereteket. Tíz esztendővel utóbb, 1274-ben, Dante és Beatrice gyermekkori találkozásának évadjában halt meg, Aquinói Tamás és Bagnoreai Bonaventura, athlétái annak a két szerzetesrendnek, mely a század elején keletkezett a pápaság és az egyház támogatására; két legnagyobb világossága a scholastikának és a mysticának, kiknek egyike a syllogismus háromszögével mérte meg az embert, a világot, az Istent, másika pedig a bűn és a halál félelmétől elnyomott annyi századév nyugtalanságát végezetül Jézus irgalmának fényes látomásává magasztosította Mária malasztját dicsőítő szenvedélyes hymnusában.

Ezenközben Itáliát, mely két év óta szabadságának megszerzésére és kifejlesztésére töreke-

dett, és a szellem dolgaiban kevésbé mutatkozott tevékenynek, semmint vállalkozónak a kereskedelem és gyarmatszerzés fáradaiban, az ipar és a céhek munkáiban, a gazdagság halmozásában, a törvényekről való gondoskodásban; Itáliát, amelynek addig egyéb irodalma nem volt, mint latin nyelven az egyházi és a köznépi nyelven Provence és Franciaország lovagi irodalma; Itáliát, amely immár addig a pontig jutott, hogy mivel tának leglelkibb nyilvánulását kellett megindítania, elméledő, érzelmi és képzelő erejét, vagyis a belső életét kifelé fordítania a szó művészetében; Itáliát, amely odáig jutott, hogy a még nemrégén germán ihlet helyére az állandó római inspirációt tegye, az egyházi és lovagi tanítás helyébe a polgári és népi irodalmat; Itáliát, amely, mondom, idáig jutott, az átváltozásnak olyan folyamata kavargatta, amely felbomlásnak látszott. A városok politikai és társadalmi forradalma, erőfeszítésének végső fokán úgy látszott, mintha önmagát

*Giotto: Dante-arckép a flórenci Bargello freskójáról
(Seymour Kirkupnak a kép restaurálása előtt készült rajza után)*

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

pusztítaná el. Egyfelől a városoknak eredendő viszálykodása egymás közt, hogy melyik alkossa magvát az államnak, élet-halálharcává alakult főképpen azoknak a városoknak, melyek hatalmasokká lettek a tengeren és a tengeren túl: tehát Pisának Genova ellen, Genovának Velence ellen. Másrészt a város és a falu népe, a kézművesek és a parasztok nekifeküdtek a nemességnek és a törzsökös polgárságnak: amiből vagy Firenze bizonytalan demokráciája fejlődött igazságügyi jogrendjével, vagy Velence túlhatalmas arisztokráciája a Nagytanács védőgátjával, vagy pedig, a két véglet között, Közép-Itália katonai és kalandori, s Észak-Itáliának dinasztikus és hódítói Signoriái. Ezenközben a polgári tevékenység és a céhekkal a fényűzés és tanultság megnövekedett; de az erkölcsök romladoztak és az élet ideálja alábbszállott. És a törzsökös polgárság maradibb része az immár kalanddá kicsinyedett császárság és a francia király káplánságává fogyatkozott pápaság

leromlása közben a községben a zürzavart látta, a Signoriákban a zsarnokságot; és az egész trecento anarchiának látszott, aminthogy az is volt.

Az időknek ezek a körülményei, csak úgy, mint életének véletlene és lelkének meg elméjének természete indították Dante Alighierit arra, hogy – mondjuk meg rögtön – ideálját a multban keresse vagy a multba tegye.

***

DANTE is volt fiatal: és az ő, meg a vele egykorú nemzedék képzeletében, amaz ifjakéban, kik polgárháborúkbán és számkivetésben megviselt apák gyermekei voltak, a bámulat és rémület érzése közben – abban a legendás ragyogásban, mellyel a szenvedélyesen elfogult friss hagyomány a kevéssel születésünk előtt való eseményeket elfátyolozza – fölfénylett második Frigyes császársága és Pier della Vigna kancellársága harmadik Ince és kilencedik Gergely vetélkedő pápasága között; fölfénylett Angolország felől a Plantagenetek tragikus balvégzete, melyből a főurak szabadsága fakadt ki, Franciaország felől pedig Fülöp Ágost és Szent Lajos uralmának epikai dicsősége. Ha pedig emlékezésüket jobban meg-

nógatták, még részük jutott a guelfek parmai és bolognai győzelmeinek dicsőségében és a montapertii bosszúállás fájalmában; és Lombardia, Toscana, Apulia véres terein fölkeltét látták és hallották Manfrédnak, a szőke, a szép és nemes ellenségnek és Ezzelino kegyetlenségének és Farinata nagylelkűségének, hogy azután mindent újra betakarjon romlásának zajával Benevento; és még láthatták, hogyan enyészik el Károlynak, a költők elveszejtőjének és a lovagság árulójának öregsége előtt Corradino hősiecs gyermeksege, Corradinóé, az utolsó lovagé, Svábhon és a dugento utolsó dalmondójáé.

Az ilyen emlékek között, miket a bámulat és a rokonérzés emlékeivé tehetett a népi párt győzelme, a szabadság, mely a lelkeket fölemeli és a polgároknak abban való virtusa, hogy vitézségre és előkelőségre a lovagokkal vetekedjenek, az ilyen emlékek és hajlandóságok közt, melyekből utóbb a költemény drámai részének fő érzelmi

motivuma fejlett, növekedett a Dantéval egykorú nemzedék és a költő ifjúkora. És ez a hatás nem véletlenül lett hatásosságában különböző attól, melyel a francia forradalom és a császárság volt az ifjú Európára 1815 után, a romantizmus évad-jában. Föltételeiben és okaiban, szellemében és alakjában valóban nyilvánvaló a rokonság a romantizmus és a dolce stil nuovo költészete között, amelynek 1283 és 1300 közt Dante volt a legnagyobb írója. Érzelmi tartalmának tekintetében a jelenség ugyanegy volt a két korban. A nagymerészségű gondolatoktól és tettektől, a lelkek összecsapásaitól és nagy eseményektől, a kétségbeesett katasztrófáktól viharos korra, úgy látszott, a nyugalom időköze következik és helőle békében, szabadságban, magasabbrendű műveltségben biztosabb időkbe való átmenetel reménysége. Ilyen körülmények között a lelkekben a szellemi visszahatásnak szüksége jelentkezett az erő szertelensége, a materializmus, a filozófiai kételkedés, az

előző kor testiessége ellen, amelyet második Frigyes averroistái és patarénusai, a császári epikureusok képviseltek; a szellem reakciójának és a hit előtt való meghódolásnak szüksége, a hit előtt, melyet az érzés fogadott magába, hogy azután az értelem őrizze meg. A régi ghibellinek, a hűbéres zsarnokok, a nagy nemzetségek lovagjainak hitetlenségével ellentétben a még élő, vagy imént meghalt új nemzeti szentek aureolájából a hit tűzlángocskákat látszott záporozni az új nép elméjébe és szívére.

Az ifjú lelkek ilyen hajladóságainak egyéb körülmények és okok is kedveztek azontájt. Ha a középkor megvénhedett társadalma pusztulóban volt, helyette az élet zsendülését érezte magában az új nép, mely majdan a renaissance-ot volt megalkotandó. Ennek az életnek kibontakoztában a római városok szívdobogva lelkendeztek a jövő felé és ama szívdobogásban és felsóhajtásban új falabroncsokkal duzzadtak meg. A román templomok,

melyekkel a keresztény nyugat a tizenegyedik században ünneplőbe öltözött, immár szűkeknek és homályosoknak tetszetek: más levegőt kívánt imádságai számára a megújhodott hit, más teret immár nem a kiváltságos szerzetesrendek, hanem a városlakók népének áhitata. És szerte Itália városaiban emelkedtek Mária és Szent Ferenc templomai és ég felé szöktették boltíveiket, ormaiakat, haranglábaikat, mint a lelkek a végtelen felé való sóhajtásaikat. És a templomokban és a népalotáiban, melyek a kastélyok helyét foglalták el és a nyitott loggiákban, honnan a tornyok nyúltak föl, egy új művészet mosolygott föl, miként a szerelem és az ifjúság: a festőművészet.

Ilyen körülmények között és ilyen hatások alatt bontakozott ki Dante tehetségének első nyilvánulása, Beatrice lyrája, a dolce stil nuovo műveiben. Az olasz költő még abból a költészetből indul el, mely a lovagi műveltség egy képzetét valósította meg a nő felmagasztosításával. A hűbéres

várúrnő, kiről már Bernard de Ventadour, de még mindig az udvar kellemes társalgó módján, megénekelte, hogy kedvéért gyakorolja az Isten a virtù-t*), csak nemrég emelkedett megint Bologna-nak, az iskola és a szabadság városának lyrai költészetében az emberi és polgári erény magasrendű typusává. Mikor ez a női kép Dante szíve ajtaján zörgetett, új lelket merített az iskolák hevéből, mely abban a tiszta és erővel teljes ifjúságban forrott és egy más élet színére festve került ki belőle, egy más életére, amely csodának látszott és az is volt. A hagyománynak már elnyűtt formái szétmállottak ama szenvedélyes és komoly nagy szívnek érintésére s az érzésnek abban a mély meghittségében egybeolvadt az udvarok és iskolák határozatlan idealitása; és az Arno dombjainak tavaszával szemközt, a templomok tavasza előtt, melyek fehérén keltek ki Mária számára, a szabadság tavasza előtt, mely akkor

*) Vagyis : nemesíti meg a férfit, a tiszta lelki szerelem által. (A ford.)

Dante
(Orcagna freskója után)

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

szabadította föl a rabszolgákat, Dante Vita nuova-jában fölkel a szenvedélytelen, légies, megangyalosított Beatrice. Fölkel és mint az isteni jósnak egy mosolya suhant át a földön és minden lépte, minden dolga és tette az istenség megnyilvánulása és rendelése volt; és megjelenésének hatása az lett, hogy az örökletes bosszúállások földjén nem maradt ellenség és hogy a városrész és városrész, a torony és torony, a ház és ház közt folyó harcok közepett minden kérdésre szeretet felelt. Azt vélhetné az ember, hogy a szeretetnek akkora rajongásával, a békének olyan mély extázisával meg akarta vigasztalni és erősíteni a természet és az Isten ama nagy lelket a fájdalom, a balsors. az események csapásai ellenében, a világgal való harcában, amely reá várakozott.

És ama rajongás annál mélyebbnek, annál vonzóbbnak és jóltevőbbnek tetszik annál fogva, hogy mégis velejár a halálnak előérzete, sőt állandó érzése. A közeli halál látomásával kezdődik a

Vita nuova és Dante szerelme és költészete; közepe részén a jelenlevő halál látomása a legfantasztikusabban szenvedélyes kisugárzása, s a halál után való látomás fejezi be földi szerelmét és ifjúkori könyvét, hogy a csoda és az örökkévalóság új könyvét nyissa ki számára. Mert Danténak már ifjúkorának abban az első komoly megindultságában, magának ama megindultságának okainál fogva, a halál nem csupán rögeszméjévé, hanem kedves eszméjévé vált: *Morte assai dolce ti tegno.**) A halál a szeretett ifjú nő külsejében annyi, mint a béke; a halál az angyalok urának az ő dicsőségébe visszaszólító szava: a halál az örök dicsőségbe való igazi átkelés. A halál (ha szabad az isteni költő képzeletével elgondolnom) Istennek a földre, a hősökhez küldött szolgálója és hirnöke, aki idején érkezik, hogy megintse és útbaigazítsa, vagy céljuk felé visszaigazítsa őket. Ahogy az ifjú firenzei leány így en ki-

*) Olyan édes vagy nekem, halál.

ragadja magát május párái és illatai közül, a mystikus költészet fehér fátyolába burkolózva mintha így beszélne lelkére az *Allighierinek*: – Elég a békéből, elég az elragadtatásból és az álmókból, óh poéta! Próba és hadviselés az élet az erőseknek. Rajta, hadd virrasszon a gondolat, előre az emberekkel és a dolgokkal való harcra, a világon való győzedelmeskedésre!

Ilyetén mód *Beatricével* végződik *Dante* romanticizmusa. És ebben különbözik a mi századunk romanticizmusától: mert emez, mely a világ legszomorúbb képének szemléletéből, vagyis az erkölcsi kétségből indult el, a végét jelentette egy kornak, nemhogy új művészetnek lett volna a kezdete, és önzésben való kimerülése és kilehelődése volt a lelkeknek; holott *Danténak* igaz hitben és az érzés őszinteségében fogant romanticizmusa az ember életének, kötelességeinek és földi küldetésének hasznosságáról és komolyságáról való magasabbrendű fogalmává emelkedett és emeltetett föl.

DANTÉT, aki Firenzében a szerelmi lyra megújítója volt, tanulmányai és az idő, a megpróbáltatások és a fájdalom vagy húsz éven át, 1293-tól 1313-ig, az olasz nép első világi filozófusává tették.

Azokban az években, egy város határai közt és az egész kereszténység világában Itália olyan eseményeket ért meg és Dante olyanokat látott, melyek emberek életének és századok eszméinek irányát megváltoztatják: látta az új népi alkotmányt, amely a költőt a kormányhoz sodorta, látta a guelf község zavaros változásait, melyek a számkivetésbe taszították; látta a pápaság utolsó politikai kísérleteit és az avignoni fogságot; látta hatvan esztendei eszenkedő hívás után a császárság méltóságának, első feltünését és hetedik Henrik császár halálát.

E nagylelkű és életbevágó bizakodások és e durva és gyászos csalódások hányatásai, ez emelkedések és visszaesések között vonul Dante gondolatjának útja élete második évszakában, a munkásban és elmélkedőben, a politikaiban és doktrinaiban. Az első életből, a *vita nuova*-ból, az első költészetből, a *dolce stil nuovo* költészetéből, nem marad meg egyéb, mint egy szó, a *donna gentile*; és Beatrice utóda és vetélytársa a filozófia lett. Vele az allegoria, vagyis az esztetikai forma mystikus lelke a templomban, az iskolában, a középkor művészeteiben, kezd Dante gondolatán urrá lenni; és ő az, aki elsőnek, vagy másoknál szorgosabban mindig egybefűzi az olasz népi nyelvű költészettel, melyben a lovagi szerelemtől – az egyetlen tárgytól, mely addig számára szabad volt – vakmerően a filozófiai és erkölcsi elmélkedésekre tér át. Ez az időszak, melyben az *Amoroso Convivio*-t és a hozzá tartozó dalokat, meg a belőle fejlett értekezéseket írta, Dante középkori klasszicizmusának korszaka.

Az *Amoroso Convivio*-val a száműzött a fitymálóknak és közömbösöknek a maga nagyságát akarta feltakarni, melyet fájdalmas szegénysége elhomályosított; és a mesterkedőknek nemes megvevésével, kik pénzkeresés és kitüntetések szerzéséért foglalkoznak az irodalommal, ő azt hirdeti, hogy csupán azok számára ír, kikben lelki jószág vagyon, fejedelmek, lovagok és nemeslelkű hölgyek számára. És művének a művelődés történetére nézve abban van a fontossága, hogy egy világi ember a filozófiát ki merte vinni az egyházi iskolákból és bevinni a polgári életbe; a költő és Itália gondolatának történetére nézve pedig az értéke abban, hogy Dante a tudományba belevitte öntudatát és valamit, ami csaknem polgári lelkesedés volt, a személytelen scholastikát pedig – azt a halott valamit – megajándékozta ékesszólásával, amely néha nagyszerű és ünnepélyes, mint a gondolata, máskor ártatlan és őszinte, mint szenvedélye. Egyebekben a *Convivio* bölcselkedése theologia. Danté-

ra nézve épp úgy, mint a görögökre nézve a bölcseséggel való szerető foglalkozás; ám a bölcseségnek, miként Aquinói Tamás és Bonaventura esetében, öröktől fogva az a rendeltetése, hogy segítse és kimutassa a hitet; és a hit demonstrálása előtt Aristotelesnek – mint a költő üdvözli – isteni véleménye megtorpan; kivéve mikor az aristotelesi elméleteket a kereszténység dogmáival egybefűzi, miként az emberi lélekkel foglalkozó spirituális tanításban. Általában azonban, mint már a rómaiak is, a filozófiának gyakorlati részét, vagyis az erkölcsit és történetit tartja Allighieri legtöbbre. Ebben pedig három helye fénylik föl a Convivió-nak, mint melyek a latin népre és a világra nézve igenlésüknél és jövőbelátásuknál fogva kiválóak. A három hely: ahol a költő korának és a renaissance-nak fölfogása fölött és azon túl dicsőíti a volgaré-t, vagyis a nép nyelvét, szinte bejelentve véle a közvélemény uralmát a filozófiában és az irodalomban. – »Új nap leszen, amely világossá-

got ád azoknak, kik sötétben és homályban vannak» — : ahol a nemességről — Guido Guinizelli fogalmazását követve, Bartolo da Sassoferrato meghatározását megelőzve és 1789 legnagyobb vívmányát előre hirdetve — azt mondja, hogy bármilyen legyen is a hordozója, az a tökéletesség ideája: mely olyan lelki habitusból származik, amely minden egyénre ráillik, de rá nem illik arra, ki a jót elhagyta és gonosz: ahol Róma elsőbbségéről és hivatásáról kigyuladt ékesszólással ír nemes dolgokat, melyek a történetfilozófia magvai voltak tudományosabb időkben és a lelkesedés magjai lettek nemesebb időkben azoknak a nagyszívűeknek számára, kik Itália megújhódásáért gondolkoztak és küzdöttek.

Az *Amoroso Convivió*-tól függők a *De vulgari Eloquentia* és a *De monarchia* értekezései; amennyiben az erkölcsfilozófia a verselés törvényeihez alkalmazva, a középkor felfogása szerint költői tudománnyá lesz; az államok rend-

Dante
(Rafael rajza után)

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

jére alkalmazva pedig – a középkor és a görögök felfogása szerint is – politika lesz.

A *De vulgari Eloquentia* elméletben fejti és teljesíti ki azt, ami a *Convivió*-ban érzéssel érintetett, és ez a mű első filológiai és poetikai fejtegetése a román nyelveknek. Mint filologia, azzal, hogy az új latin nyelvek közös eredetét és családi egységét hangoztatta s megkülönböztette az itáliai tájszólások határait, megelőzte az időket: mint poetikával az időket is, az előtte járt véleményeket is megelőzte benne a költő, mert míg a *Vita nuová*-ban az olasznyelvű verseknek nem adott a szerelemnél egyéb anyagot, itt kitágította tartalmukat és a harcokat és a derékséget is megénekelte bennök, magára osztva minden olaszok között a derékség megénekelőjének szerepét. Azonfelül a kimívelt olasz népnyelv maximájával, mely inkább stílus kérdése, semmint a nyelv, megszabta végét a tájszólásos költészetnek és a vidéki iskoláknak, a sziciliainak, az apuliainak, a bolo-

gnainak, firenzeinek; s mint önnön dicsőségének hírnöke az olasz költészet és irodalom eljövetelet hirdette. Végül pedig a költés céljait, okait és gyakorlatát átértvén, mindazoknak fölébe emelkedett, akik három századév óta Galliában, Germániában, Itáliában verset törlejtettek és az új művészet alapjait az öntudatos és kezdeményező egyéniségre rakta le, mely a hagyományok és szabályok mérséklő hatásával összeegyeztesse a népies és udvari, a polgári és egyházi, a romantikus és klasszikus két motivumát és elemét.

A *De monarchiá*-ban az emberi lélekkel és a tökéletesség és boldogság két módjával (melyekért teremtetett) foglalkozó erkölcsi doktrina, a keresztény civilizáció kormányzatával foglalkozó politikai tanítás, a római népnek gondviselésszerűen jutott sorssal foglalkozó történelmi doktrina – csupa olyan tanítás, melynek csirái és első jelei már a *Convivió*-ban benn foglaltattak – a legbővebb és legalaposabb tárgyalásban részesül három

könyvön át, melyek a legtökéletesebbek Dante értekezései között és melyek körül Dante valamennyi politikai gondolata csoportosul.

Áz ember, mint egyetlen az élő lények között, ki elrontható is, elronthatatlan is, kettős céllal törekszik kettős tökéletességre és boldogságra is, ideiglenesre ebben az életben, örökkévalóra a másikon: amahhoz az értelmi képességek gyakorlásával jut el, emehhez a theologiaiak gyakorlásával. Áz ilyen célokat az ész és a bölcsélet, a hit és a theologia mutatja és adja meg az embernek: csakhogy az ember gyöngeségében vagy mohóságában hibázhat és letérhet az útról; ezért szükséges a világosság, a vezető és a fék: ez pedig egyrészt a római császár földi hatalmában vagyon meg, másrészt a római pápa lelki hatalmában. Hogy a két vezér egyenesen a célhoz vezethessen bennünket, ahhoz szükséges, hogy a földön egyetértés legyen, szükséges, hogy a menny boldogságának a jótakaró emberek békéje

feleljen meg lenn a földön. Ámde a földön a mohóság széthúzásra viszen, ezt pedig egyetlené más nem változtathatja, mint az egymaga uralkodó monarcha, aki, minthogy mindenki alattvalója, önmaga számára pedig semmi kívánivalója, a bölcselet tanítása szerint, igazságosan igazgat és kormányoz fejedelmeket, népeket és városokat. Nem mintha az országoknak és nemzeteknek nem volnának bizonyos olyan tulajdonságaik, melyek miatt mindeniket más-más törvénnyel szükséges kormányozni; de a közös törvényeket, melyek az egész emberi nem számára megfelelnek és melyek alapján az békére vitetik, a fejedelmeknek és kormányzóknak a monarchától kell megkapniok, mint ahogy a praktikus ész az okoskodó értelemtől kapja a főtételt, hogy működésnek indulhasson, és annak teszi alája a különleges tételt, mely a maga műve. Ilyen egyetemes monarchia méltóságát – mely a világ üdvéhez szükséges, mert egyetlen forrása minden

földi hatalomnak — ruházta az Isten a római népre, melyet erre Aeneasnak Itáliába érkezése készített elő, éppen akkortájt, midőn Mária sarj-
dékában elő volt készítve a megváltás műve és midőn a világ meghódításával (amely törvényszerű volt, mert az Isten így tett igazságot Róma és a többi nép között) képessé tétetett reá. A római birodalmat maga Isten alapította és ismerte el azzal, hogy emberi testet öltött alatta, mikor születésében Octavianus népszámlálásának, halálában Pontius Pilátus ítéletének vetette alá magát. Minthogy a császárság a római nép uralmát jelenti a földön, a császárra, bármily nemzetbeli lett legyen is, a római nép fensége száll át. A császárság kertje Olaszország, nem Németország; és onnan nyújtja ki jogarát a római fejedelem valamennyi egyéb monarchia és minden nép fölé, azzal a szándékkal, hogy a világból keresztény köztársaságot csináljon, melynek valamennyi állam tagja legyen, a francia királyság csak úgy, mint a leg-

kisebb olasz község. A császárság tekintélye egyenesen az Istentől való, még az egyház sem tarthatja magát nála följobbvalónak, vagy adhat neki tekintélyt, mert hiszen létesülésében – mely az övét megelőzte – nem volt neki része; nincsenek sem ilyent bizonyító ó- és uj-szövetségbeli alakok, sem helyálló concessiók. Magát a császár személyét az Isten teszi helyére, a választók csak eszközök az Isten kezében. Független lévén így a császár földi uralma dolgában a pápától, alárendeltje marad abban, hogy a földi boldogság, mely felé a császár a kalauz, eszköz az örök boldogság felé, ahová a pápa a kíséző. Caesar tehát tisztelettel tartozik Szent Péternek, mint elsőszülött az apának, avégből, hogy az apai maulaszttól megvilágosodván, annál jobban megvilágosítsa a földet. Ám a pápák, mikor a császárok polgári hatalma fölött való elsőbbségüket vitatják és bitorolják; ám a pápaság azzal, hogy az egyetemes monarchiával ellentétes guelfi elvet valósítja meg;

az egyháziak kormánya azzal, hogy a császárság törvényeit figyelmére nem méltatja, hogy jogos tekintélyének útjába áll, hogy rossz példával a földi javak hajszolására csábít: oka annak, hogy a világ bűnöző lett. És az olyan összezavart kormányzatnak rosszul kell járnia, mert az egyik hatalmat, ha elragadtatja magát, meg nem tudja fékezni a másik; ennélfogva tehát okozója lesz az egyetemes megromlásnak és fejetlenségnek.

Lehetetlen tagadni a nagyságát a világbéke ilyen ideális elgondolásának a keresztény egyesült államok amolyan szövetségféléjében, melynek a császár végső fokon csak elnöke lenne: mint ahogy nagyjában nehéz benne egyebet megbámulni egy nagy költő látomásánál, ki már akkor humanista volt, aki visszaálmódja a multat, ahogy jóakarón megvilágítva visszavetíti rengeteg elméjének tükrében. Természeti erő működésének tetszik, hogy ezek a nagy költők, kik azért támadnak, hogy a kort megújítva nemzetüket mintegy kiteljesítsék,

végét járó korokban találják meg, vagy benne helyezik el ideáljukat. Homeros is azt énekelte meg, ami már nem létezett és többé nem is létezhetett Görögországban. Talán azért, mert hogy az istenek és a hősök óriásibbaknak tetszenek a multban, és mert hogy a halál csak estalkonyat a költészet világában?

Ákárhogy is, Allighieri monarchikus gondolataiban nem helyénvaló Itália egységesítésére vonatkozó alapelvet keresni, ha csak nem a kereszténység egysége értelmében értjük ezt. A hazaszeretet és a nemzeti eszme lángol föl Itália dicsőségének és nyomorúságainak mély átérésében és abban az érzésben, hogy a császárság római intézmény és itáliai jog. Ámde római örökségük birtokában már Kr. u. 1000-ben szabadulni törekedtek a császárok az Egyház nyügéből, és második Frigyes a Capitóliumon függesztette ki a zászlókocsit, amelyet csatán vett el a milanóiaktól. Áhhoz is értett Frigyes, hogy a félszigetre tegye át és ott

állítsa fel a császárság székhelyét és hogy olasz államot csináljon a császárságból, de bele is pusztult a nagy vállalkozásba; és visszaidézni azt, idejét mult óhajtnak tetszhetett akkor, midőn a Signoriák dinasztikus monarchiákká alakultukban minden felülről rájuk nehézkedő hatalom iránt féltékenyen fejlődtek és féltékenységüket ki is mutatták hetedik Henrik bukása után, mikor Bajor Lajos és negyedik Károly Itáliába ereszkedett. Különben a történelem nem engedi, hogy a császárságnak az egyháztól való függetlenségét, (melyet Allighieri annyira hangoztatott és megokolt) túlságosan modern értelemben értelmezzük. Már Kr. u. 1000 óta a császárok vagy maguk akarták a pápákat kinevezni, vagy legalább nem akarták, hogy őket nevezzék ki a pápák; ezt a függetlenséget soha sehol hangosabban nem hirdették, mint Pier della Vigna leveleiben. A monarchiáról szóló könyv az utolsó scholastikus kifejeződése a középkor politikai klasszicizmusá-

nak; és azt keresni benne, amit ma pogány államnak és istentelen államnak mondunk, annyit tenne, mint az ő gondolatai értelmében igazságtalannak lenni Állighieri iránt. De dicsőségünknek vallhatjuk – és nem kicsi dolog ez – fennen, őszintén és kétségtől menten dicsőségünknek valljuk, hogy Dante a mi mesterünk és atyánk az Itália megújhodását valló római hagyomány megőrzésében, hogy ő tanúja és bírása volt a századévekben, legtisztább és legrettenetesebb bírása és tanúja az egyházi nép rossz kormányzatának és annak az erkölcsi szükségességnek, hogy ama kormányzatot meg kellett dönteni.

És ezt mint költő tette. Mert Dante mindenekelőtt hatalmas költő; és hatalmas költő azért, mert nagy ember; és nagy ember, mert nagy volt az öntudata. A világ semmi más költőjében (ennek dicsősége is a tiéd legyen, óh hazánk, óh Itália) nem volt meg Dante hősieis öntudata. Az önérdék árnyéka nélkül járja be gondolatokba me-

rülve és megvetően ez a büszke koldus Itália téreit és nem kenyeret vagy nyugalmat keres rajtok, hanem mindenek javát. Igazság az, hogy az egyedüli jó csak az, amit ő talál: akár filozófiai vélemény az, akár az olasz *volgare* használata, akár a krisztusi hit, akár a császárság méltósága, haragjában rettenetesen csap le azokra, akik tagadni merészkednek. Hol azt kiáltja, hogy bizonyos okoskodásokra késsel kellene felelni, hol ringyók szájának mondja Itália hitvány házasságszegőinek száját, akik megvetik népi olasz nyelvünket, hol megátkozza a silány bestiákat, kik hitünk ellen merészkednek beszélni, hol az emberi nem közprédájának nyilvánítja Firenzét, a kaján viperát, a beteg juhót, a bűnös Myrrhát, mert azzal fenyegetődzik, hogy nem nyitja meg kapuit a császárnak. És mikor hazája föltételesen feloldja a halál és a számkivetés büntetése alól, ő, a szegény, a bujdosó, a vígasztalan öregség küszöbén ezt feleli:

— »Nem ez az út az, óh atya, amelyen hazámba visszatérhetek. Ám ha nálatok, vagy egyebütt, olyan út kínálkoznék, amely Dante becsületének és hírének nem válik szégyenére, azon én elindulnék, nem is lassú léptekkel. Ha pedig semmi ilyen út nem viszen Firenzébe, én pedig Firenzébe soha többé be nem teszem a lábamat. Mért ne? Nem láthatom én mindenhol a napnak és a csillagoknak tükreit? Nem szemlélgethetem-e bármely ég alatt az édességes igazságokat?»

***

HETEDIK HENRIK halálával Dante úgy érezte, hogy az ehhez a világhoz való végső bízalom is elszakadt szívében. Firenzébe se térhetett vissza a guelfek sértő bocsánata miatt. Ezúttal is a fájdalom volt oka annak, hogy följebb tekintett, ahova emberi elme még sohasem nézett. Barbár korának csöndjéből a vadon erdőn át Vergiliusra van szüksége, ki az erény és dicsőség hegyére mutat: Beatrice, a magasan járó gondolat magánosságában mindig szeretett nő, az égből hívta őt. A halál és az örökkévalóság vonzotta. A fenséges képzelet előtt megnyilt a végtelenség és a végtelenben a vallás, a történelem, a költészet árnyékával felvetitődött a múlt, a jelen, a jövő. Dante a másvilágon kereste hazáját: a legmagasabb eget,

ahová se guelfek sértése, se szerzetesek mérge el nem jut, szemelte ki arra, hogy ideálját elszállásolja benne.

A két halott, Beatrice és Henrik között érlelődött meg gondolatban a halál költeménye: a költő halálakor teljesen meg volt valósítva. Mindaz, amit a költő addig megírt, elgondolt, cselekedett, összetalálkozik a *Commediá*-ban, mely a *Vita nuova* utolsó látomásának megérzékítése, mely az *Amoroso convivio* erkölcsi és allegóriás rendszerének tette váltása, amely megdicsőítése a *De vulgari Eloquentiá*-nak és szentesítése a *De monarchiá*-nak. A *dolce stil nuovó*-ban Dante a szeretet hívőjéhez fordult, a *Convivió*-ban Itália uraihoz, a latin értekezésekben a klerikusokhoz és doktorokhoz, a *Commediá*-ban a költő a népnek énekel, az egész népnek, minden népnek. Versei-
ben ő a firenzei volt, a középkor első lyrikusa; értekezéseiben az olasz, a középkor első világi bölcse-
lője: a *Commediá*-ban, amellet, hogy a középkor

legnagyobb költőjének marad, annál több, a latin népek és a kereszténység kiválasztott költője és annál is több, a szónak fenséges értelmében: minden időknek a költője.

Annak, amit a költő *Commediá*-nak, a világ pedig isteni hőskölteménynek nevezett, három a főszereplője: Dante, Vergilius, Beatrice: cselekvénye a cselekvő, az erkölcsi, értelmi jelen világ, melyet a költő a képzeletnek mértéktelen erejével gondolt el és domborított ki az életen túli sínen, ahol a gondolatnak nincsen határa, ha csak az nem, melyet az alkotó költő harmóniás elmével akar számára. Beatrice a *Vita nuova*-ból és a lovagi és misztikus költészetből származik; de a *Purgatorio* tetején lejátszódó látomásban a nő kultusza apotheozissá lesz és a szineváltott Beatrice a középkor műveltségének legmagasabbrendű képviselője. Vergilius a *Convivio* klasszikai doktrinájából származik: már nem a középkor mágusa, de pusztán az iskolák poétája sem: az ókori mű-

veltség képviselője lett belőle. Az ókor és a középkor, Vergilius és Beatrice között Dante az ember, az emberi nem, ki szenvedélyeivel jár, ki szeret és gyűlöl, tévedezik és elbukik, ki megbánja bűneit és fölegyenesedik és megtisztultan és újjáteremtődvén méltó arra, hogy a lét tökéletességéig emelkedjék.

Ezzel tehát a *Commedia* tanító mű, aminek a költő is minősítette: mert tettere váltja a *Convivio* erkölcsfilozófiáját és különösképpen az emberi lélekről szóló tanítást, mely szerint a lélek két úton és két módon hajlik és törekszik a tökéletesség felé. Cselekvő alanya az ember, amennyiben szabad akaratánál fogva alá van vetve a jutalmazó és büntető igazságnak, s tárgya, hogy az e földön élőket kimozdítsa a nyomorúság állapotából és a filozófiai erények gyakorlásával a földi tökéletesség és boldogság, a theologiai erények gyakorlásával az örök tökéletesség és boldogság felé irányítsa. Az ilyen tanítás a szerző és az idők hite

Dante halotti maszkja
(Flórenc, Uffizi)

következtében csupán a keresztény nép vallásos hiedelme szerint válhatott költői munkává. Ezért az elkárhozott, a vezeklő, a boldogságos lelkek másvilági látomása: a látomás, melynek allegóriáján az erkölcs ez élet három lelki állapotát látja, érti és mutatja: a bűnt, a megtérést, az erényt. És arra tekintettel, hogy a lélek kétféle úton, földi és örök úton törekszik a tökéletesség és boldogság felé, az allegoria is kettős értelmű: az egyik a képes (tropologikus) értelme, amennyiben a költői elképzelésből kifejti az emberi élet szabályát az erkölcs értelmében; a másik az anagogikai értelme, amennyiben a költői elképzelésből az örök életre mutató vonatkozást vonja ki, a theologia értelmében. Így azután a költemény földi alapján, az erdőben, előbb Vergilius, az ész, a filozófia, a császárság symboluma ajánlkozik, hogy elvezesse Dantét, az embert, a földi paradicsom földi tökéletességéhez és boldogságához: a költemény közepén, a földi paradicsomba pedig Beatrice, a hit, a theologia,

az egyház symboluma száll le, hogy fölemelje Dantét a legmagasabb égbe, az örök tökéletességhez és boldogsághoz.

A *Commedia* tehát egy erkölcsi fogalmat alakít cselekménnyé a látomás vallási formájában, allegoriásan, tanácsadó célzattal. Azért: amennyiben a mű szerves elképzelésének módja a látomás, a költemény epikaivá és lyraivá válik; amennyiben egymással és a költővel vonatkozásban levő emberi lényeknek és szellemeknek és megszemélyesített symbolumoknak cselekménye, a költemény drámaivá alakul; amennyiben tanácsadó értelme van, a költemény oktatóvá válik. Helyesen állították azért, hogy a *Commedia* a poetika nemeinek és formáinak minden változatát magában foglalja: olyan egyetemesség ez, melyet csak a középkor bírhatott meg és csupán Dante lángelméje tudott meggyőzni.

Szintén a középkor tudománya szerint készült, de szabadon és a képzelet rendkívüli merészségé-

vel, a három halál birodalmának architektúrája. – A pokol immáron nem a nép és a szent atyák pokla. Szakadék alakjában mélyed annyi kanyar-
gón és körön át, ahányféle az Aristoteles etikájá-
nak meghódolt keresztény tanítás szerint a bűn,
le a földnek közepéig a pokol; eredetét és létezésé-
nek okát erőre és erkölcsi magasztosságra meg-
rendítően csodálatos ötlettel határozta meg a költő.
Lucifer alkotása, ki miután a legmagasabb égből
lezuhant, a költő elképzelése szerint közepéig át-
fúrta bolygónkat, úgy hogy a menekvő föld az
északi félgömbben nagy ürességet hagyott, mely-
ből a pokol szakadéka lett; majd pedig kifelé
nyomúlva a purgatórium szigetecskéjét és hegyét
alakította ki a déli félgömbön. A szörnyeteg,
alakjának feléig a föld közepében áll beleszorultan,
és fejét a pokol utolsó körébe, az árulók harma-
dik jégvermébe nyújtja föl, arcát kelet felé, Jeru-
zsálem felé fordítva, ahol a bűn nélkül való ember,
ahol Jézus élt és meghalt, s lábát a másik fél-

gömbnek veti, a purgatórium hegye felé, ahol Ádám, az első ember, vétkezett. Lucifer – a rossz – így hát a bűn és a megváltás két sarka között áll; és lezuhanásával oka lett a pokolnak, amely a bűnnek vége és a purgatóriumnak, amely esz- köze a megváltásnak. – Teljesen Dante kitalálása (ha nem is abban, amiben ismeretlen és eltűnt földekre vonatkozó régi történeti és költői hagyományokra s új és fölfedezendő földek megsejtésére emlékeztet – az olasz hajózások történetében –) a purgatórium hegye, mely a fürge vizek fél- gömbjéből kiemelkedik és egyenest mered az ég felé. A plátói tanítás alapján (mely szerint a bűn a rendetlen szeretet) elrendezett és felosztott szép hegy köralakú kereteiből az Úr felé lelkek hang- jait röpíti, kik imádkoznak, énekelnek és fölemelt karral és fölvetett szemmel Isten kegyeibe ajánlják magukat; s mikor ama lelkek valamelyike fel- röpöppenve elszabadul, a szent hegy csupa szeretet- től megremeg és ezer, meg ezer szellem hangján

emelkedik egy Isten téged dicsérünk a tenger és az ég végtelen térei között. A csúcson a földi édenkert isteni erdeje susog és lombosodik, melyben bolygónk végső határán megjelenik a császárság és az egyház romlásának csodálatos látomása. – A paradicsom az ő hivatalos rendjével Dionysos Areopagita tanítása szerint a ptolemaiosi rendszer kilenc egére van osztva. A kilenc ég a pokolbeli és purgatóriumbeli bűnök köreinek – a lélek megzavarodásának – ellentétéképp az értelem nyugalmát, a trivium és quadrivium hét szabad művészetét, a természettudományt és az erkölcs tudományát jelképezi. Gömb alakjában tartalmazza és öleli magához egyik a másikat és közepükben a mi bolygónkat, – benne poklával és purgatóriumával – úgyszólván bepólyálják állandó forgásukkal, amely mindinkább szétterjed, kiszélesedik és megnő egészen a kilencedik kristályos érig, az első mozgóig, amely kimondhatatlan sebesen forog. Az első mozgó mintegy elválasztó az emberi és az isteni

között. Alatta, a nyolcadik csillagos égben csattan föl Péter apostol méltatlankodása az utódok elvetemültségén és Beatrice kifakadása a prédikálók ellen. Fölötte, az empyraeumban, a paradicsom diadalmas dicsőségében szikrázik a nagy Henriknek, a szerencsétlen császárnak trónusa: Beatrice megmutatja a költőnek és elmondja végső ítéletét a főpapról, aki cserbenhagyta; majd újra elfoglalja helyét az Isten mellett: és az emberi résznek ezzel vége. Az első mozgó szédületes sebességével ellentétben nyugodtan áll magában az empyraeum, a theologia ege, ahol az Isten székel a három hierarchia kilenc rendjétől körülvetten: és mindenik rend a maga irányító erényével mozgatja a reá váró és neki megfelelő eget; és amaz erény a szeretet, mely Istentől sugárzik és fényével átjárja az egész világegyetemet és életet ébreszt. Ez a jó. Lucifer, a rossz, a föld közepébe száműzöttek, mindenik rész számára egyformán messze van attól az élettől, attól a fényességtől, attól a

szerepetől, amelyet ő se nem lát, se nem érez, amelyből ő részt nem kap.

Ilyen Dante szent poémája. És valamint messze előtte jár a költő százada egyéb műveinek, azonképp megtartja bizonyos olyan tulajdonságaikat is, melyeket a mi korunk meg nem ért. A *Vita nuova*-ban Beatrice jelenései és cselekedetei még mindig a kilences szám körül forognak: ezért, minthogy kilencnek három a gyökere, Beatrice csoda, és principiuma a csodás Háromság. A három és a kilenc szabályozza azután a *Commedia* egész látomását és költészetét. A Háromság, közepén a három hierarchia kilenc rendjével, kormányozza a három birodalmat, melyeknek kilenc részre osztott mindenikét háromsoros strófákra oszló harminchárom énekben énekli meg a költő; és az énekek száma, ha összeadjuk őket, kilencvenkilenc, mert a pokol első éneke nem egyéb, mint előljáró éneke a többinek. És mégis ez a kabbala szolgált a művészet fékezőjéül, ez tette olyan

arányossá, harmóniássá, szinte matematikaivá a rengeteg költemény formai megvalósítását.

Népi költészet a *Commedia*. Hűnek igyekezett lenni a nép szelleméhez a költő már a versmérték megválasztásában is: az elbeszélő költészet sirventese ez, melyet Itália piacain szerte danolnak. És azért, ami mindennél fontosabb volt neki: hogy nyomban megértsék, lemondott a volgare illustre, a kiművelt olasz nyelv doktrinájáról, s szerencséjére a művészetnek, beérte azzal a stilussal, amelyet ő komikainak nevezett és középútnak szánt és amely nem egyéb, mint az igazság változatossága. Teljesen népies a *Commedia* elemi fantasztikus anyaga. Az eljövendő élet, melynek ez a jelen élet alig hogy álvázlata és inkább lehetne kegyes fölkészülés reá, főgondolata, minden gondolata volt a középkor népének, sőt tizenkét évszázad óta az egész keresztény népnek. Dante volt a hangja tizenkét keresztény évszázadnak, melyek egybevegyült helléni, itáliai,

sémi, druidai, odhini eredetük és emlékeik hallucinációin keresztül tetsző látomásaik előtt rémülttől és tudatlanságtól elnémulva és elsápadva álltak meg. Erre a magas tisztségre ő volt fenséges és legfelsőbb elhivatottja a latin népnek, amely eredetien tulajdon költészetet addig nem adott a művészetnek, és mely a barbárság hosszú tele alatt a népek alluviális lerakódásainak rétegeiben érlelgette tavaszának ezt a csiráját.

Az összekeveredett keresztény világ elképzelése, átértése, fantasztikus megábrázolása végett Dante kibontakozott a vérnek és a fajoknak ama bizonyos egymásba elegyedéséből, melyből az olasz nép új nemessége származott. Árcának vonaljai az etruszk typust tanusítják rajta, azt a typust, mely a rómaival összekeveredve és annak fölébe kerekedve, egész Toscanában makacsul él. Római vérével büszkélkedett; és ahogy családja ősi firenzei mivoltában mutatkozik, amelynek várúri nemességből származó címei és bizonyos

ideig idegen nyelvből vett keresztnévei sincsenek, hihetővé teszi az olyan telepeseiktől való megszakítatlan leszármazást, kik germán beözönléstől kevésbé sűrűn ért városokban és tartományokban megőrizték keveretlenségüket. Ámde történetesen germán vér folyt ereiben annak a nőnek révén, ki a Po völgyéből került Cacciaguidához, a ferrarai Aldighiera révén, ki longobárd törzseknek városban újra kivirágzott régi nemesi családjából származott és ki unokáinak német tövű vezetéknevüket adta. Ilyenformán tehát a keresztény látomás művészi munkájában Allighieri a sirontúli lét titkában való otthonosságát egy papi emberfajtától kapta volna, mely mintha a síri lét számára és sírokban élt volna: az etruszk fajtól; egyenességét és az élethez való szívósságát egy mívelt nagy fajtától, amelynek költészet volt a ius: a rómainál; könnyed üdeségét és nyíltságát egy harcias új fajtától, a germántól.

Innen látomásának mélységesen őszinte volta,

ábrázolásának átható világossága, biztossága abban, hogy a lényegest ragadja meg a fantasztikus hasonlatosságban, innen szenvedélyes elképzeléseinek benső zengése, zenei érzéke az alkotó gondolatban. Úgy él költészetében a népdalegyszerűsége, mint pacsirta, mely a nedves őszi vetésről trillázva szárnyal föl, amíg nem örömtől részegen összetalálkozik a nappal és elvész benne; benne van költészetében feszültsége a prófétai himnusz-
nak, mely valamint sas a ködök összesűrűsödéséből leszáll a magasból, hogy elárassza a földet; megvan benne a képek, színek és hangok kecses és erővel teljes, szaggatott és egybefoglalt változatosága, miként Toscana és Emilia dombos tájában; megvan benne a sötét árnyék, melyben a félős torzalakzatok párázatos érdességgel rajzolódnak ki, mint a régi maremmák parafa-erdeinek lázt okozó levegőjében; benne van az értelem-
ből és szívből fakadt ének derűs szertelenségében szétömlő fényesség, mely olyan, mint tavaszi

nap a Tyrcheni-tengeren; benne az eszme át-
látszóságában játszó lelki mosolynak szűzi vidám-
sága, amely olyan magasságos, tiszta, meghatáro-
zott, nnugalmas, mint nyári nap az Alpésekben.

***

ILYENÜLKÉL KI a középkor estalkonyatából, vagy a renaissance hajnalszürkületéből Dante Allighieri, az első egyéni költő, aki már is olyan hatalmas költő, mint soha senki többé. Es alig, hogy kikelt belőle, újra összefűzi a tudományt a művészettel és a művészetet az érzéssel, és a régi művészetet az ő és a nép érzésében felüdíti és lényegében megújítva adja tovább. És mindaz, ami legfölségesebb és legnemesebb és legemberibb az emberek költészetében, megvan benne; de vannak neki bizonyos egyéni érzései, amiket sem előtte, sem utána senki sem érzett. És megénekli az élet legmagasztosabb dolgait, az emberek legfenköltebb gondolatait, a lelkek legmagasabbrendű titkait, de nem a maga lelkéit és nem ennek, vagy annak a

léleknek titkait, hanem minden lélekéit; és megénekli olyan mélységesen, olyan őszintén, olyan felsőségesen, hogy mikor mystikusan csodás énekének papi zengése elhalt, doktrinai jelentése megfoghatkozott, csodálatos és fölülmulthatatlan mivoltában marad meg belőle a világ számára a polgári és emberi költészet; és a mi népünk isteni költőjének neve szárnyra kap és megörökül a századok jövendőjében, miként a Capitolium dicsősége és Róma neve.

***

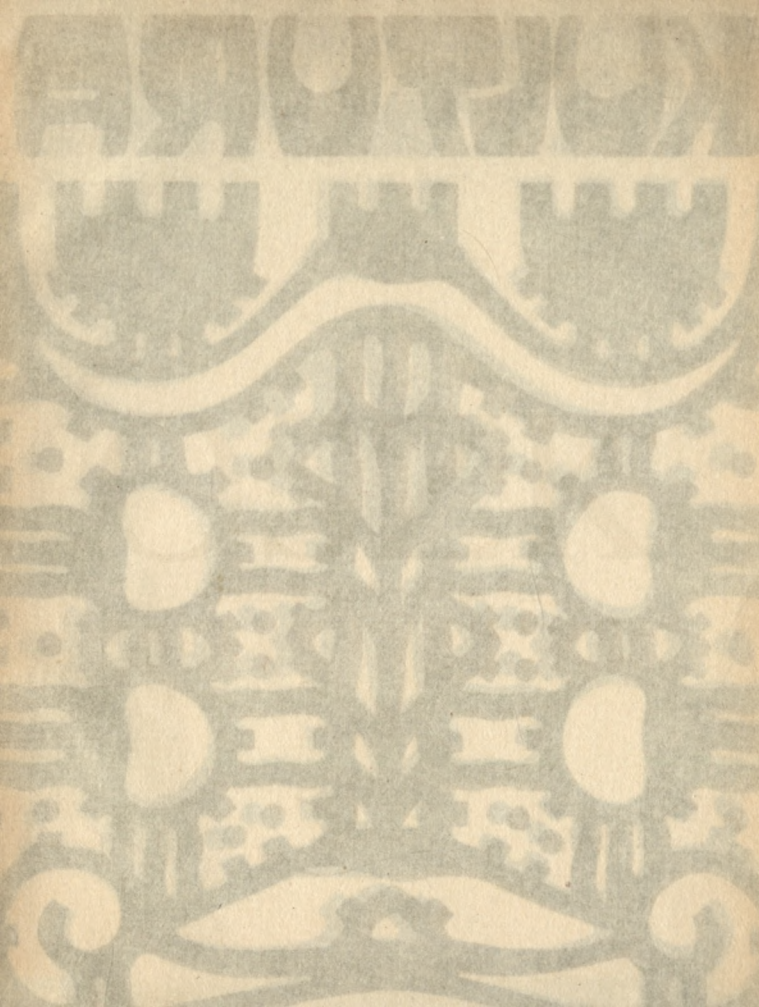
KULTURA KÖNYVTÁR

A SZELLEMI ÉLET VEZÉREI HIRES IRÓK TÜKRÉBEN

1. ANATOLE FRANCE. Irta *Brandes*
2. TOLSZTOJ. Irta *Romain Rolland*
3. CHOPIN. Irta *Liszt Ferenc*
4. NAPOLEON. Irta *Taine*
5. DANTE. Irta *Carducci*
6. RODIN. Irta *Rainer Maria Rilke*
7. ROMAIN ROLLAND. Irta *Stefan Zweig*
8. BAUDELAIRE. Irta *Théophile Gautier*
9. NERO CSÁSZÁR. Irta *Suetonius*
10. TISZA ISTVÁN. Irta *Herczeg Ferenc*
11. IBSEN. Irta *Sjow*
12. DARWIN: *Életem*
13. LISZT. Irta *Chantavoine*
14. SHAKESPEARE. Irta *Tolsztoj*
15. FLAUBERT. Irta *Maupassant*
16. RUBENS. Irta *Verhaeren*
17. PRÉVOST ABBÉ. Irta *Anatole France*
18. BERLIOZ. Irta *Romain Rolland*
19. GOETHE. Irta *Carlyle*
20. MÓRICZ ZSIGMOND. Irta *Kárpáti Aurél*

A KULTURA KÖNYVTÁR egyes kötetei vízjeles, fementes papíron, művészies tipográfiával készülő szedéssel, lizsta nyomással, eredeti kemény kötésben jelennek meg, — a bolti áruk mérsékelt, — — — kaphatók minden könyvtárusító helyen — — —

KULTURA KÖNYVKIADÓ ÉS NYOMDA R.T.
BUDAPEST, VI., TERÉZ-KÖRUT 5.

KULTURA

KÖNYVTAR

